

ANOTACE: *Článek se věnuje sporu uvnitř památkové péče, který během protektorátu přerostl v rozdělení odborné obce na dva zneprátené tábory. Na straně jedné stála starší generace vedená Zdeňkem Wirthem a sdružená kolem Klubu Za starou Prahu, na straně druhé Státní památkový úřad pod vedením Václava Wagnera a o generaci mladší historici umění. Příspěvek se věnuje nejen důvodům a podstatě sporu, ale také praktickým důsledkům, které měl na průběh a organizaci zajištění zestátněných památek.¹*

Roztržka v české památkové péči – období protektorátu Čechy a Morava

Během protektorátu se čeští památkáři postupně roztřepili na dvě stále více zneprátené frakce. Jak známo, popudem k této roztržce se stalo vystoupení vedoucího Státního památkového úřadu Václava Wagnera na přednáškách v bývalé Masarykově akademii práce (pod tlakem okolností přejmenované na Českou technickou akademii), v Klubu umělců i v odborném tisku v letech 1940–1942 s novým teoretickým konceptem ochrany památek,² které napříště navrhoval považovat více za plnohodnotná umělecká díla než za památky minulosti.

Po těchto přednáškách následovala mezi Wagnerem a představiteli starší generace Zdeňkem Wirthem a Karlem Guthem postupně stále více se přistupující výměna názorů. Přepis těchto debat se bohužel nezachoval a svědectví o nich se podle postavení jejich původců v této kauze různí. Vnější pozorovatelka, architektka Augusta Müllerová,³ ji na stránkách časopisu *Architektura* zhodnotila takto: „nebylo lze jasně odlišit oba směry, ba zdálo se mnohdy, jmenovitě při konkrétních příkladech restaurovaných budov, že vlastně ani dvou směrů není. Spíše bychom mohli z celkového dojmu říci, že chce dr. Wagner dosavadní praxi „geniálně improvizovanou“, jak řekl sám o práci dr. Wirtha, podložit přísným, vědeckým i uměleckým názorem.“⁴ Tento dojem posluchačky diskuse by potvrzovaly i texty dopisů, které si oba hlavní aktéři, tedy Wirth a Wagner, v této době vyměnili. V odpovědi⁵ na zasláný separát s Wagnerovým článkem uveřejněným roku 1941 ve *Volných směrech*,⁶ který byl předzvěstí zmiňovaných přednášek, Wirth přiznal, že meritum těchto názorů mu bylo blízké již „ode dávna“, přičemž se odvolával na své spory s Vojtěchem Birnbaumem.⁷ Nové teoretické konstrukce se však obával. Chápal, jak následně uvedl ve zveřejněné reakci na Wagnerův článek, význam hlavního cíle, tedy úsilí o „jednotný, ucelený dojem umělecké hmoty, prostoru a dekorace“.⁸ Bylo pro něj však nepřijatelné převzetí vedoucí role při rekonstrukcích a restaurování památek umělcem (architektem, restaurátorem), neboť zastával názor, že po-

slední slovo musí být vždy ponecháno památkáři. Báł se návratu k puristické praxi 19. století a měl patrně také obavy z toho, že změnou teoretické základny bude v očích veřejnosti zdiskreditována celá památková péče, jejíž obhájení bylo v minulých desetiletích tak náročné a bylo vlastně hlavním cílem jeho generace.

V duchu těchto obav proběhla také po jedné z Wagnerových přednášek v dubnu roku 1942 diskuse během schůze Klubu Za starou Prahu. „Wirth oznamuje, že předešlý týden bylo pokračování debaty o moderní názor na ochranu památek v České akademii technické, kde projevy dr. Wagnera se vyhroutily do osobního [neurvalství?], v němž urážlivými slovy byl napaden Klub a členové domácí rady Wirth a Guth. Dr. Wagner je nazval odchovanci impresionismu a liberalismu, jež mají své nohsledy a Klub byl označen jako sebranka a co ta dělá, je něco hrozného. Wirth žádá členy domácí rady, aby byli připraveni k tomu, že bude třeba Klub hájit, bude třeba, až k tomu dojde, aby členové Klubu byli jednotni, aby obhajoba byla pevná a její argumenty podložené. Projev dr. Wagnera je dokladem krise v oficiální ochraně památek, které schází teoretické směrnice, a proto znevažuje to, z čeho vlastně vyšla. Dr. Wagner ohlašuje knihu o moderní ochraně památek a bude proto nutno připravit se na zápas. Guth upozorňuje na to, jak články dr. Wagnera ve *Volných směrech*⁹ a ing. Koreckého ve *Zprávách památkové péče*¹⁰ mohou svést mnoho lidí na nepravou cestu ochrany památek. Podle článku Koreckého může vzniknout ve veřejnosti mínění, že je správné dostavovat v [barokním?] slohu,¹¹ zejména mezi architekty mohou působiti takové teorie zhoubně, jak ukazuje případ Koreckého. Bude nutno, aby se Klub [věcem?] těmto [...kám] a aby zejména získal a zapracoval mladší generaci. Menci uvažuje o minulé debatě a myslí, že věci nejsou zralé potud, aby se s nimi vystupovalo na veřejnost. Zejména ne před architekty. Takové úvahy by měli památkáři řešit mezi sebou. Poukazuje na [...] v praxi ochrannářské, na jedné straně vznikají kulisovité přestavby historických prostorů jako v Gdaňsku – na proti tomu

jsou případy obnažování konstrukce historických staveb (Janákova restaurace Staroměstské radnice). Lidé jako Wagner si z těchto kontrastů [nevědí?] rady. Bylo by dobře, kdyby došlo k chystané výstavě ochrany památek, aby se ukázalo, kde je správný střed. Z této výstavy by měla vyjít publikace, která by byla základem ochrany památek. Wirth připomíná, že to bylo již v programu výstavy.¹² Upozorňuje, že Klub nikdy nestál za [autsidry?] a dovedl se se

■ Poznámky

1 Text vznikl přepracováním příspěvku předneseného na semináři o Václavu Wagnerovi pořádaném ICOMOS 30. října 2012 v budově pražského územního odborného pracoviště NPÚ.

2 Wagner během války svůj nový přístup shrnul především v těchto textech: Václav Wagner, *Analýsa a syntéza v ochraně uměleckých památek*, *Volné směry* XXVI, 1940–1941, s. 14–25; Idem, *Staré umělecké dílo a jeho ochrana v přítomnosti a budoucnosti I., II.*, *Zprávy památkové péče* VI, 1942, s. 41–43, 57–59, 105–109; Idem, *Ochrana památek v posledním čtvrtstoletí*, *Architektura* IV, 1942, s. 168–169, 194.

3 Nutno však podotknout, že Müllerová měla asi blíže k Wirthovi, s nímž v dané době spolupracovala na přípravě výstavy *Za novou architekturu* (1940).

4 Augusta Müllerová, *Ochrana památek dnes a v budoucnu*, *Architektura* IV, 1942, s. 103.

5 Dopis Z. Wirtha V. Wagnerovi, 7. 11. 1940, Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond V. Wagner, korespondence přijatá.

6 Wagner, *Analýsa...* (pozn. 2).

7 Viz Kristina Uhlíková, *Zdeněk Wirth, první dvě životní etapy (1878–1939)*, Praha 2010, s. 72.

8 Zdeněk Wirth, *Metody preventivní ochrany*, *Umění* (Štenc) XIV, 1942–1943, s. 123.

9 Wagner, *Analýsa...* (pozn. 2).

10 Miroslav Korecký, *Osud architektury v prostoru: K rekonstrukci poličské radnice*, *Zprávy památkové péče* V, 1941, s. 99–100.

11 M. Korecký v článku schvaluje probíhající výměnu empirové střechy radnice v Poličce za barokní mansardovou, jejíž podoba se zachovala na starších grafických listech.

12 Výstavu se nakonec mimo jiné kvůli sporům mezi Klubem a památkovým úřadem nepodařilo zorganizovat.

1

2

Obr. 1. Společná fotografie Cyrila Merhouta a Václava Wagnera pořádná pravděpodobně při odchodu Merhouta do penze roku 1940 ve Vojanových sadech. Literární archiv Památníku národního písemnictví v Praze, pozůstalost Václava Wagnera. Reprofoto: PNP v Praze.

Obr. 2. Zdeněk Wirth na zasedání části pléna České národní rady během Pražského povstání, květen 1945. Zleva Gustav Beneš, Ladislav Machoň, Josef Kubát, Josef Kuffner, Vladimír Koutný, Zdeněk Wirth, Jaroslav Nebesář. Ústav dějin umění AV ČR, odd. dokumentace, fond Z. Wirth, karton XVI. Reprofoto: Ústav dějin umění AV ČR, v. v. i, 2016.

všemi, když se prohřešovali proti [p...] ochraně památek, okamžitě rozejít. Co se může vytykat Klubu je, že terorisoval architekty. V poslední době však došlo k sympatiím mezi památkáři a architekty a je [ne...tické], když v komisích dochází k osobní nevráživosti, mezi památkáři k rozporům. Wirth zdůrazňuje nutnost kultivovaných architektů a Mencil konstatuje, že kdyby bylo kultivovaných architektů, nebylo by třeba památkového úřadu. Hübschmann zdůrazňuje, že moderní architekt se má chovat slušně v památkovém objektu.¹³

Přes řadu racionálních argumentů je z Wirthových, ale i Guthových projevů zjevné opovržení Wagnerem i jeho novou koncepcí, které Wirth v dopisech přátelům ještě stupňoval. V létě téhož roku napsal Cyrilu Merhoutovi (předchůdci Václava Wagnera na pozici přednosty památkového úřadu): „V poslední době bojuji s jeho ‚synthesou‘, ale často se mi zdá, že je škoda času a práce na tu jepici, která sama chčipne.“¹⁴ Wirthova nedůvěra však zjevně patřila celé Wagnerově „generaci“, která podle jeho mínění opovrhla autoritou starších a odvažila se jít vlastní cestou. Ladislavu Lábkovi do Plzně o ní napsal: „Ta je většinou málo schopná na takové úkoly. Vyrosla v jiných poměrech než my a nezocelila se přemáháním nesnáží a strastí životních.“¹⁵

Na druhou stranu nutno však říci, že Wirthovi mohly na Wagnerově nové teorii vadit také její styčné body s tzv. tvůrčí památkovou péčí (*schöpferische Denkmalpflege*), která se již od konce 20. let postupně prosazovala v Německu, přičemž většina jejích představitelů otevřeně sympatizovala s ideologií národního socialismu.¹⁶ V tehdejší německé památkové péči byl stále více oceňován vlastní tvůrčí přístup k rekonstrukcím. Od poloviny 30. let již „památková péče byla nahlížena pouze jako estetické zdokonalení“.¹⁷ Přitom docházelo často k radikální proměně zachovaného vzhledu stavby v první řadě odstraněním zásahů z 19. století (ale často i starších) a přizpůsobením podoby památky estetickému ideálu (který byl v dané době nejvíce blízký architektuře *biedermeieru*) či, především u středověkých památek, představě o „původní“ podobě. Wirth dění v památkové péči v okolních zemích sledoval dlouhodobě a je nepravděpodobné, že by tehdejší situaci v Německu neznal. Přesto však svůj názor o blízkosti Wagnerovy teorie a soudobých německých tendencí vyjádřil až v roce 1950 ve svém článku o historii památkové péče.¹⁸ Je zjevné, že v období protektorátu nemohl Wagner otevřeně kritizovat za údajný příklon k Třetí říši propagovanému přístupu k rekonstrukci památek, Wirth tak však neučinil ani v osobní korespondenci; i to však samozřejmě mohlo být z opatrnosti. Jeho strach z prosazení Wagnerovy teorie do běžné praxe mohl mít tedy hlubší kořeny.

Ve výsledku se však nakonec zřejmě jednalo především o generační spor; na straně jedné stála starší generace vedená Wirthem a sdružená v Klubu Za starou Prahu, na straně druhé Státní památkový úřad pod Wagnerovým vedením¹⁹ a o generaci mladší historici umění.²⁰ Starší generace si jako hlavní odborný garant ochrany památek „posledního čtvrtstoletí“ vzala Wagnerovu, možno říci do značné míry tvr-

■ Poznámky

13 Schůze proběhla 15. 4. 1942 a zúčastnili se jí: Jan Almer, Zdeněk Wirth, Rudolf Hlubinka, Oldřich J. Blažíček, Jan Emler, Karel Guth, Bohumil Hübschmann, Dobroslava Menclová, Václav Mencil, Václav Pavelka, Emanuel Poche, Vondříček (Archiv Klubu Za starou Prahu, kniha zápisů ze schůzí Klubu Za starou Prahu 1939–1955). Zde je zaznamenána pouze část zápisu z dané schůze, která se týká Wagnerova vystoupení.

14 Dopis Z. Wirtha C. Merhoutovi, 20. 7. 1942, Pozůstalost Cyrila Merhouta, Archiv hl. m. Prahy, neuspořádáno.

15 Dopis Z. Wirtha L. Lábkovi, 3. 4. 1942, Archiv města Plzně, Pozůstalost Ladislava Lábkova, korespondence Z. Wirtha. Kromě zkušenosti s monarchií tím Wirth jistě myslel především formaci během nasazení na frontě, která byla pro muže jeho generace zásadní.

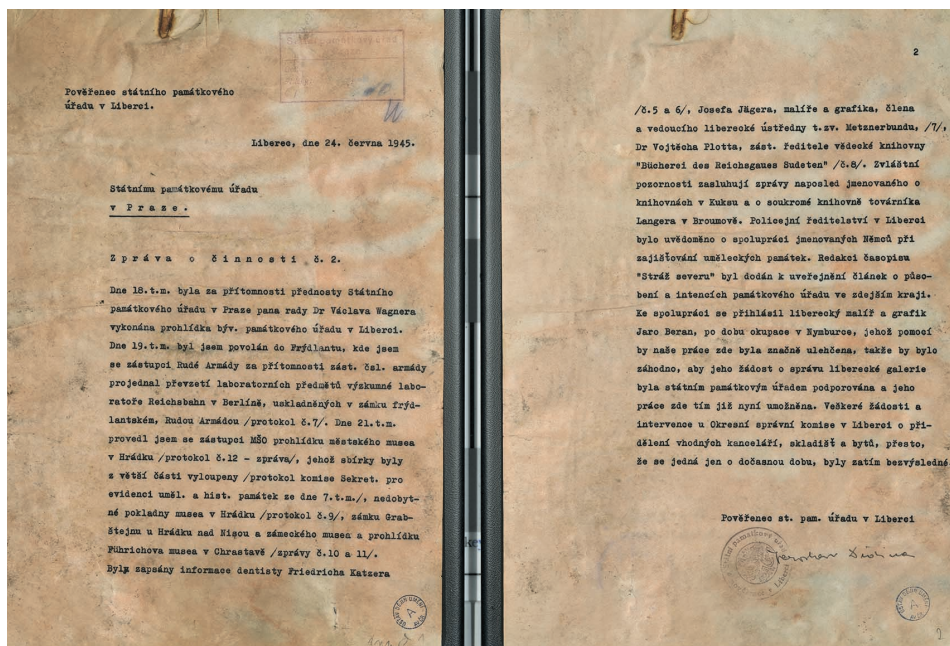
16 Tuto myšlenku vyslovil na zmiňovaném semináři o Václavu Wagnerovi (viz pozn. 1) Ivo Hlobil, kterému také děkuji za půjčení publikace, z níž jsem informace o tehdejší situaci v německé památkové péči čerpal. Achim Hubel, *Denkmalpflege. Geschichte, Themen, Aufgaben, Eine Einführung*, Stuttgart 2006; kapitoly *Denkmalpflege in der Weimarer Republik* a *Denkmalpflege im Dritten Reich*.

17 „*Denkmalpflege wurde lediglich als ästhetische Verbesserung gesehen*“; Hubel (pozn. výše), s. 112 (v textu uveden překlad autorky článku).

18 „*Proti všeobecné platnosti konzervační praxe [...] nastolil německý fašismus krátkou epizodu syntetické metody restaurační, vedoucím jejím heslem bylo ‚celek je více než detail‘ a chtěla vzkřísiti památku v jakési teoretické líbivé dokonalosti původního zjevu, obrysu a hmoty. Toto památkové kadeřnictví, tato ondulace památek nepřetržovala režim fašismu.*“ Zdeněk Wirth, *Vývoj ochrany památek 1845–1945, Architektura IX*, s. 240.

19 Od léta roku 1941 byl Wagner v této funkci vystřídán svým dosavadním německým zástupcem Wilhelmem Turnwaldem, příslušníkem mladší česko-německé umělecko-historické generace.

20 Především Alžběta Birnbaumová, Oldřich Stefan, Karel Šourek. Věkově k nim patří Emanuel Poche, Viktor Kotrba a vlastně i manželé Mencloví zůstali do značné míry nestranní, či alespoň názor na dotčenou problematiku

3

Obr. 3. Zpráva č. 2 o činnosti pověřence Státního památkového úřadu v Liberci Jaroslava Dědiny, 24. června 1945. Ústav dějin umění AV ČR, odd. dokumentace, fond Národní kulturní komise, část 3. Dokumenty z činnosti pověřence Státního památkového úřadu v Liberci, karton XXII, inv. č. 1. Foto: Ústav dějin umění AV ČR, v. v. i, 2016.

dou kritiku dosavadní památkářské praxe²¹ osobně, i když on ji tak patrně nemyslel. V dopise Wirthovi také vysvětloval, že jím prosazovaný „celostní“ princip v řadě konkrétních případů Wirth již dříve sám prosazoval. „Chci tím jen říci, že Vás vedl vývoj už tehdy k činům, jež se dnes pokouším hájit a jež se vůbec neshodují s konservačním hlediskem Vámi dnes tak houževnatě hájeným.“²² Uváděl také, že mu jde především o „pořádek v myšlení“, tedy o teoretické zařazení již v praxi většinou zastávaných zásad. „Staří páni“ ale přesto nekompromisně vyrazili „do boje“.

Již za války se atmosféra natolik vyostřila, že členové Klubu Za starou Prahu se raději obraceli s dotazy a žádostmi na německého památkáře Karla Friedricha Kühna (po odchodu dosazeného německého přednosty Wilhelma Turnwalda na frontu pověřeného vedením Památkového úřadu) než na Wagnera.²³

První měsíce po konci války – kdo bude zachraňovat konfiskáty?

Po skončení války se boj znepřátelených frakcí rozhořel naplno a jeho polem se stalo především zajištění zestátněných památek. Oběma frakcím patrně nemůžeme upřít, že jim šlo zcela upřímně především o co nejúčinnější postup zachrany těchto památek, na druhé

straně však neohrožily ustoupit od vzájemných animozit a spojit síly. Doba to byla velmi emotivně vypjatá a s obdobnými situacemi se setkáváme i v jiných oborech.

„Zajišťovací“ kompetence se během prvních měsíců po skončení války přelévají z jedné strany na druhou – tedy z jedné frakce ke druhé. V květnu se nepodařilo Cyrilu Merhoutovi sesadit Wagnera z postu přednosty Státního památkového úřadu v Praze, který automaticky převzal po smrti Karla Friedricha Kühna,²⁴ jehož byl zástupcem. Wirth byl již během květnového povstání členem České národní rady (tedy do příchodu exilové vlády nejvyšší představitelky státní moci v osvobozené zemi), kde měl na starosti ochranu válečnými událostmi ohrožených kulturních institucí a nejvýznamnějších památek především v Praze, ale postupně i na dalším území.

Ještě v květnu roku 1945 byl Českou národní radou a českým Zemským národním výborem vytvořen Sekretariát pro evidenci a záchranu památek písemných, historických, uměleckých a přírodních, v němž byli představitelé centrálních muzeí, galerií i archivů, památkový úřad zastupoval Viktor Kotrba. Sekretariát ukončil svoji činnost v červnu 1945 a zajišťovací kompetence přešla na příkaz Zemského národního výboru podle charakteru památek na Národní galerii, Národní muzeum, Národní a univerzitní knihovnu a Státní památkový úřad. V této době se však již okruh nechráněných, bezprostředně ohrožených památek značně rozšířil o nemovité i movité památky zestátněné dekrety prezidenta republiky,²⁵ v nichž největší skupinu tvořilo cca 500 šlechtických sídel. Václav Wagner plánoval, že koordinaci zajištění těchto objektů

a postupně i zestátněných movitých předmětů z dalších objektů převezme památkový úřad. Jak uvedl ve zdůvodnění adresovaném Presidiu ministerstva školství a osvěty z 13. července 1945, Státní památkový úřad zná nejlépe stav tohoto uměleckého majetku, a je tedy „*mravně i fakticky oprávněn činit tato zatímní opatření*“.²⁶ K tomuto dopisu se později ještě vrátíme, protože zde Wagner také vysvětlil svou koncepci další správy a využití těchto objektů.

Na ministerstvu školství a osvěty se však mezitím stal novým přednostou osvětového odboru hradní archivář a Wirthův přítel a dlouholetý spolupracovník Jan Morávek a patrně na přímý popud Zdeňka Wirtha se ministerstvo začalo přiklánět k názoru, že zajištění zestátněných památek půjde jinou cestou a bude koordinováno ne Wagnerem, ale Wirthem. Ministerstvo zaslalo památkovému úřadu oficiální dopis, v němž mu sdělilo, že organizaci záchrany zestátněných památek zcela převezme. Wirth zřejmě dospěl – podobně jako na počátku první republiky – k přesvědčení, že jedině on má předpoklady zvládnout tento úkol nejen po odborné stránce, ale především po stránce organizační a legislativní.²⁷ Mohl tak jednat i na základě přímé výzvy svého přítele Zdeňka Nejedlého. Později o tom

■ Poznámky

otevřeně v dané době nevyjádřili, což mohlo jistě souviset s jejich dobrými vztahy s Wirthem.

21 „Záměna prostředku a konečného účelu, záměna archeologa za architekta a úplné zapomenutí na to, že staré umělecké dílo není jen dokumentem, ale především živým uměním, které má každé době co říci – to je to, co vytýká ochraně památek posledního čtvrtstoletí.“ Wagner, Ochrana... (pozn. 2), s. 169.

22 Dopis V. Wagnera Z. Wirthovi, 1941, odd. dokumentace ÚDU AV ČR, fond Z. Wirth, korespondence V. Wagner.

23 Vyplývá to ze zápisů ze schůzí Klubu Za starou Prahu i z dopisů Cyrila Merhouta Z. Wirthovi (Pozůstalost Cyrila Merhouta, Archiv hl. m. Prahy, neuspořádáno).

24 K. F. Kühn byl zastřelen v Praze během povstání.

25 Dekrety č. 5/45 Sb., č. 108/45 Sb. a č. 12/45 Sb. byl majetek obyvatel hlásících se k německé (respektive maďarské) národnosti nejprve postaven pod národní správu a záhy zestátněn.

26 Opis dopisu přednosty úřadu V. Wagnera Presidiu ministerstva školství a osvěty, 13. 7. 1945, odd. dokumentace ÚDU AV ČR, fond NKK, dodatky.

27 Z. Wirth byl z titulu své funkce přednostou osvětového odboru během první republiky zapojen do organizace ochrany a inventarizace památek zestátněných členům Habsbursko-lotrinské panovnické rodiny (viz Kristina Uhlíková, Bezradnost nad uměleckými konfiskáty z majetku bývalé rakousko-uherské panovnické rodiny, *Zprávy památkové péče* LXXIV, 2014, s. 283–292) i na organizaci ochrany památek zasažených důsledky první pozemkové reformy.

Ladislavu Lábkovi napsal: „... jedno mi dovoľte říci, že jsem v rozhodné hodině v červnu 1945, nemohl jednati jinak, že se mi zdálo, že jsem k tomu povinen, protože jsem neznal u nás v Praze nikoho, kdo by při téhle dřině vydržel do konce a kdo by to všechno udržel v pevném rámci jednotného programu. Byl to už můj osud.“²⁸

V té době přichází na ministerstvo i návrh, či spíše výzva prezidenta republiky Edvarda Beneše k vytvoření samostatné organizace „Národního kulturního fondu“, který by nejvýznamnější zestátněné památky jako samostatná instituce spravoval.²⁹ Wirth toto zadání přijal za své a začal konat. Připravoval text zákona a současně se zapojil i do praktického „zajišťování“, když se stal vedoucím Památkové komise zřízené na jeho návrh 11. července 1945 u IX. odboru ministerstva zemědělství, kterému příslušela správa konfiskovaného majetku.³⁰ V komisi složené ze zástupců ministerstva školství a osvěty, ministerstva zemědělství a jemu podřízených institucí – Státních lesů a statků, Národního pozemkového fondu (který byl od září roku 1945 správcem konfiskovaného majetku souvisejícího s větším pozemkovým vlastnictvím) a Státního zemědělského archivu – nebylo již pro památkový úřad místo.³¹ Jediným historikem umění byl Wirth, ministerstvo školství dále zastupoval Jan Morávek a specialista na ochranu přírody Rudolf Maximovič. Komise především třídila mobiliář objektů, které bylo nutné předat jiným přidělcům, dříve než vznikne Národní kulturní komise (jak zněl pozměněný název připravované organizace). Památkový úřad zde přicházel ke slovu většinou (ne však vždy) až v situaci, kdy se objekt předával z rukou Národního pozemkového fondu novému držiteli – ministerstvu, škole apod.

S tím samozřejmě nemohl Wagner souhlasit. Byl také velmi znepokojen mnoha případy špatného zacházení s památkami především v bývalých sudetoněmeckých oblastech, o nichž jej informovali regionální konzervátoři památkového úřadu i další lidé. „Zatím je dokladů víc odstrašujících než dobrých,“³² vyjádřil se později o dosavadní „zajišťovací praxi“. Snažil se tedy i přes zmiňovaný příkaz ministerstva do situace v rámci svých možností zasahovat. Vybízel konzervátory, aby v okolí své působnosti po dohodě s místními činiteli zajistili alespoň nejvýznamnější památky a muzea.

Vyhrocení kompetenčního boje v severních Čechách

V Liberci Wagner dokonce zřídil úřad pověřence Státního památkového úřadu, jehož vedením pověřil Jaroslava Dědina,³³ syna malíře Jana Dědiny, který region dobře znal. Úřad pověřence postupně během léta 1945 přijal ještě

dva další zaměstnance, přičemž Dědina v září předal funkci jednomu z nich, donedávna nestorovi české památkové péče Vlastimilu Vinterovi, který do té doby vystupoval jako jeho tajemník. Vinter byl v říjnu téhož roku také jmenován správcem Severočeského muzea v Liberci a obě funkce tak spojil. Jeho zástupcem byl správce Městské galerie malíř Jaro Beran. Hlavním centrem úřadu pověřence se zpočátku stal zámek Lemberk, který převzal od bývalého sudetského památkového úřadu (*Denkmalamt des Reichsgaues Sudetenland*), později byla kancelář, především z praktických důvodů, přemístěna do Severočeského muzea. Pověřenec „z pověření Státního památkového úřadu“ zajišťoval nejvýznamnější památky ve městě i širším okolí (byť pověření platilo pro tzv. Velký Liberec) – zámky, muzea i byty sběratelů, snažil se také získávat další informace o sbírkách či rozsáhlejších knihovnách výslechy německých obyvatel.³⁴

Záhy se však střetl s jinou skupinou, která měla v regionu podobný cíl, s takzvanou Zajišťovací komisí pod vedením konzervátora státní památkové péče v Turnově malíře Karla Vika, již dále tvořili bývalý důstojník československé armády Zdeněk Krejčík a sběratel Josef Scheybal.

Tato skupina již za války udržovala kontakt s Wirthem a po válce tak záhy snadno získala i oficiální pověření ministerstva školství a osvěty pro zajišťování památek. K němu se připojila Národní a univerzitní knihovna s pověřením pro zajištění knih a Česká akademie věd a umění s oprávněním zajišťovat pozůstalosti německých vědců. V následujících měsících docházelo k častým konfliktům obou skupin, kterým jistě napomáhala i značně nepřehledná situace v regionu a nevyjasněnost pravomocí úřadů. Obě skupiny se obviňovaly z rozkrádání, nekompetentního zacházení s památkami a o všem referovaly Wirthovi³⁵ a Wagnerovi do Prahy. Největší spory se týkaly osobnosti Josefa Scheybala. Otec známého severočeského etnografa se na počátku první republiky přiznal k Kristiánova na Frýdlantsku, provozoval zde společně se svým tchánem pohostinství a sbíral regionální staré tisky a grafiky.³⁶ Po odtržení Sudet odešel i s manželkou, která byla Němka, do Turnova, kde se seznámil s Karlem Vikem, Zdeňkem Krejčíkem a později i s Wirthem. Po válce se s velkým entuziasmem a ohromným nasazením pustil do záchrany sudetoněmeckých památek. Jeho velkou výhodou byla samozřejmě znalost místních poměrů, přehled o soukromých i muzejních sbírkách a samozřejmě v neposlední řadě výborná znalost němčiny. Neměl však odborné vzdělání a sám byl soukromým sběratelem, což mu Wagner vytýkal a nepovažoval jej proto za vhodnou osobnost pro tuto

činnost. Wirth i Vik jej naopak hájili a poukazovali zvláště na jeho nesmírné nasazení a velké znalosti získané z autopsie.

Pověření ministerstva nakonec Scheybal přes Wagnerův odpor na podzim roku 1945 získal a památky na území severních Čech (od Děčína po Broumov) mohl zajišťovat i po rozpuštění Vikovy Zajišťovací komise.³⁷ Později se stal stálým pověřencem Národní kulturní komise a správcem její největší sběrný na zámku Sychrov. Záchranu severočeských památek koordinoval až do roku 1952, sběrnou vedl až do poloviny roku 1954. Jaroslav Dědina v roce 1946 emigroval přes Francii a Anglii do Jižní Ameriky. Tato liberecká záležitost se tak stala dalším třecím kamenem mezi příznivci Wagnera a Wirtha.

■ Poznámky

28 Dopis Z. Wirtha L. Lábkovi, 5. 1. 1950, Archiv města Plzně, Pozůstalost Ladislava Lábkova, korespondence Z. Wirtha.

29 O této problematice viz též Kristina Uhlíková, *Národní kulturní komise 1947–1951*, Praha 2004.

30 Zestátněného podle dekretu č. 12/1945 Sb., který se vztahoval na větší pozemkové vlastnictví a s ním související objekty, tedy mimo jiné většinu hradů a zámků.

31 Komise byla zřízena na poradě u přednosty IX. odboru ministerstva zemědělství Jiřího Kotátky. (Zápisy z jednání komise, odd. dokumentace ÚDU AV ČR, fond Z. Wirth, karton Wv 15, sv. 3.)

32 Václav Wagner, Dnešní situace naší památkové péče, in: Václav Wagner, *Umělecké dílo minulosti a jeho ochrana*, Praha 2005, s. 76–81.

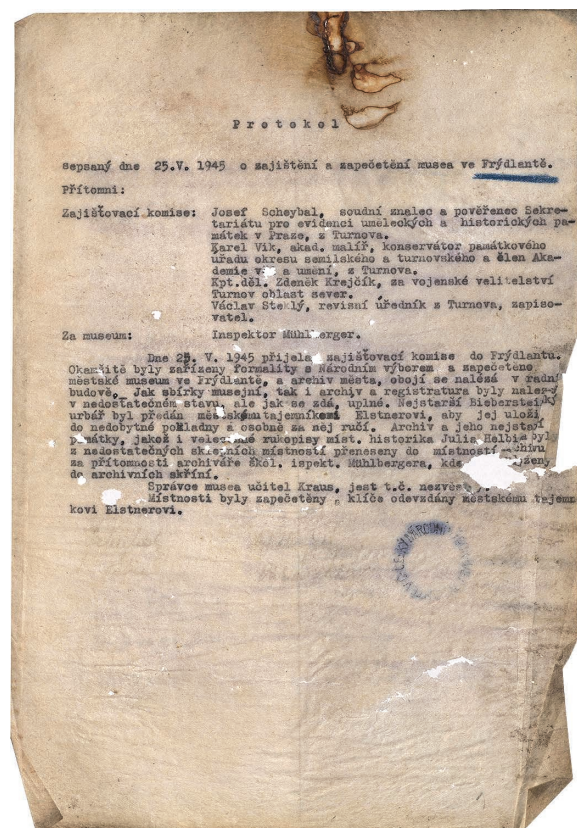
33 Jaroslav Dědina (1914–90. léta 20. století) studoval u svého otce, později v Paříži. S Wagnerem se zřejmě dobře znal, v dopise jej oslovoval „milý příteli“ (dopis z 9. 12. 1945, Literární archiv PNP, fond V. Wagner, korespondence přijatá).

34 Činnost pověřence dokumentují jeho zprávy uložené v odd. dokumentace ÚDU AV ČR, fond Národní kulturní komise – III. díl, Zprávy o činnosti Pověřenců Státního památkového úřadu v Liberci.

35 Korespondence K. Vika a J. Scheybala Z. Wirthovi z té doby, odd. dokumentace ÚDU AV ČR, fond Z. Wirth, korespondence.

36 Více o J. Scheybalovi viz Kristina Uhlíková, Josef Scheybal a jeho role při konfiskaci movitých památek z majetku občanů německé národnosti po 2. světové válce. 1. část: Období 1945–1947, *Fontes Nissae – Prameny Nisy* XV, 2014, s. 2–13; Idem, Josef Scheybal a jeho role při konfiskaci movitých památek z majetku občanů německé národnosti po 2. světové válce. 2. část: Období 1947–1954, *Fontes Nissae – Prameny Nisy* XVI, 2015, s. 22–47.

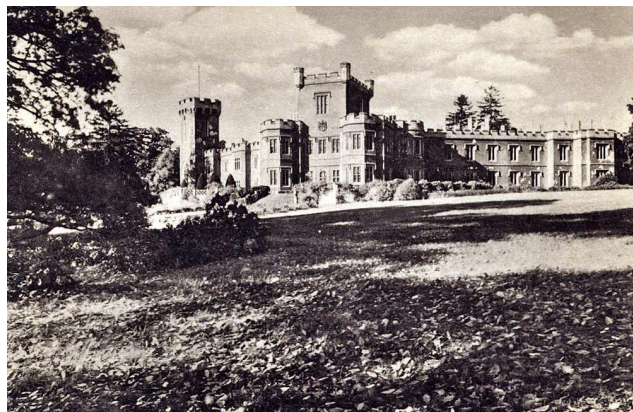
37 Činnost J. Scheybala kromě velkého svazku jeho dopisů adresovaných Z. Wirthovi dokumentuje i podrobný pracovní deník, jehož kopie je uložena v odd. dokumentace Ústavu dějin umění AV ČR, fond Národní kulturní komise, II. díl – Dokumenty z činnosti Josefa Scheybala.

4

5

6

Obr. 4. Protokol Zajišťovací komise ze dne 25. května 1945 o zajištění a zapečetění muzea ve Frydlantu. ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond Národní kulturní komise, část 2. Dokumenty z činnosti pověřence Národní kulturní komise Josefa Scheybala, karton XVIII, inv. č. 51. Foto: Ústav dějin umění AV ČR, v. v. i, 2016.

Obr. 5. Interiér zámku Doksy, foto první polovina 20. století. ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, sbírka historické fotografie, i. č. 21148. Foto: ©Vlado Bohdan – Ústav dějin umění AV ČR, v. v. i, 2016.

Obr. 6. Zámek Hrádek u Nechanic, pohled z jihu, foto první polovina 20. století. ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, sbírka historické fotografie, i. č. 22407. Foto: ©Zdeněk Matyáško – Ústav dějin umění AV ČR, v. v. i, 2016.

Wagnerův marný boj

V průběhu dalších měsíců Wagner jistě začal mít pocit, že mu stále ubývá možností do záchrany zestátněných památek jakkoliv zasahovat a jejich situace se i nadále nelepší. Snažil se tedy alespoň zaangažovat odborné kruhy, které mohly následně zburcovat i širší veřejnost. Sám napsal do periodika *Umělecké besedy Život* v roce 1947 článek *Zámecké interiéry po okupaci*.³⁸ Na počátku následujícího roku je ve *Svobodných novinách* vydávaných Syndikátem českých spisovatelů publikováno *Memorandum Archeologické komise České aka-*

*demie věd a umění*³⁹ předsednictvu vlády žádající zlepšení ochrany zestátněných památek, pod nímž je podepsána většina tehdy existujících uměleckých, umělekohistorických a vlastivědných spolků – od Mánesa přes Spolek architektů a inženýrů, Masarykovu akademii práce až po Klub českých turistů. Jako první bod se zde uvádí hlavní požadavek aktérů: „aby byly za účasti Státního památkového úřadu a Státního úřadu plánovacího komisi vybraných význačných odborníků z řad ústavů a institucí, které pečují o kulturní statky národa, co nejdříve vypracovány všeobecné závazné směrnice pro ochranu nemovitých i movitých památek uměleckých a historických, jakož i památek přírodních...“⁴⁰

Za Wagnera se postavil také teoretik Karel Šourek, který publikoval v letech 1947 a 1948 sérii článků v týdeníku *Cíl* vydávaném sociálně demokratickou stranou (v níž se tehdy angažoval), jejichž hlavním cílem bylo upozornit na špatnou situaci zestátněných památek.⁴¹ Wirtha zde nevybíravě označil nejen za příčinu zničení či poškození řady zestátněných památek, ale kladl mu za vinu též většinu neúspěchů meziválečné památkové péče a vlastně celé kulturní politiky (což už činil v řadě článků ve 30. letech).⁴²

Hlavní výtky „Wirthově cestě“ zabezpečení zestátněných památek ze strany odborné veřejnosti (respektive spíše její mladší generace)

byly především dvě – že toto zabezpečení je nedostatečné a že Wirth z rozhodování o dalším osudu památek mladší generaci prakticky vyloučil. V plénu Národní kulturní komise, která zahájila svoji činnost v únoru roku 1947, zase

■ Poznámky

38 Václav Wagner, *Zámecké interiéry po okupaci*, *Život* XX, 1947, s. 29–30.

39 Je třeba řádně zajistit zabavený národní kulturní majetek. Memorandum archeologické komise při České akademii věd, *Svobodné noviny* IV, 29. 1. 1948, s. 3.

40 Ibidem.

41 Karel Šourek, O kulturním dědictví z pěti stovek zámků. Kudy na osobitou neschopnost, *Cíl* III, 1947, s. 739–740; Idem, O kulturním dědictví z pěti stovek zámků II (Co jsme měli dělat a co jsme dělali), *Cíl* III, 1947, s. 756–757; Idem, O kulturním dědictví z pěti stovek zámků III (Organizace sice bez předpokladů, ale s následky), *Cíl* III, 1947, s. 779–781; Idem, Rozplývající se miliardy... (O kulturním dědictví z pěti stovek zámků), *Cíl* IV, 1948, s. 23–25; Idem, O kulturním dědictví z pěti stovek zámků (Tentokrát obrázek beze slov), *Cíl* IV, 1948, s. 42; Idem, Zákon pro kulturu, nebo pro osobní potřebu? (Ještě o promařňovaném národním dědictví z pěti set zámků), *Cíl* IV, 1948, s. 53–55.

42 Především série tří článků Má dáti – dal I.–III., *Život* XIII, 1934–1935, s. 29–30, 74–79, 118–119.

Obr. 7. Zámek Kozel, terasa, foto první polovina 20. století. ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, sbírka historické fotografie, i. č. 011767. Foto: Ústav dějin umění AV ČR, v. v. i, 2016.

7

dali vedle úředníků zainteresovaných úřadů, především ministerstev, pouze ředitelé nejvýznamnějších sbírkotvorných institucí: Moravského zemského muzea (Jaroslav Helfert), Národního muzea (Gustav Skalský) a Národní galerie (Vladimír Novotný), archiváře zastupoval ředitel Zemědělského archivu (Václav Černý). Pominutí širší účasti umělecko-historické obce na rozhodování o dalším osudu zestátněných památek Wirthovi v osobním dopise vytýkal i Václav Vilém Štech: „Soudím, že bylo by nejlépe, kdybyste u příští schůzi národní kulturní komise navrhnul vytvoření poradního sboru uměleckých historiků sestaveného podle návrhů Archeologické komise a Kruhu pro pěstování dějin umění. Tak dostala by mladší generace možnost organizovat a provádět ohromnou likvidaci uměleckých statků, na niž nemohou stačiti síly jednotlivce. Bude to od Vás krásné gesto, které umožní kontinuitu práce, rozdělení obrovské odpovědnosti a zároveň ušetří Vám mnoho mrzutostí a výtek. A nejen to: Vy získáte tak spoustu času pro svoji vlastní činnost literární.“⁴³ Ani on však Wirtha v jeho odhodlání nezviklal. „Považuji to teď, zejména co máme schválen zákon o Národní kulturní komisi, za věc své cti, abych zámkovou akci vyřešil až do konce,“⁴⁴ napsal v té době Ladislavu Lábkovi a ve stejném dopise ještě pokračoval: „Vedle toho stojí před námi, do dvojletky zařazené, poštátnění Národního muzea, zákon památkový, zákon o organizaci musejnictví, zákon o státní galerii, reorganisace České akademie na Československou akademii, je tu dokončení Karolina (do 1948), dostavba staroměstské radnice a ještě plno jiných věcí, které všechny nalehnou v nejbližší době.“⁴⁵ Mesiášský syndrom, který Wirth ve sféře kulturní politiky a památkové péče získal již před 1. světovou válkou a který v něm vysoká funkce na ministerstvu ještě utvrdila, jej ani po roce 1945 neopustil. Naopak byl zřejmě spíše podpořen strachem, že jako v roce 1938 bude zbaven rozhodovacích pravomocí a odsouzen do pozice soukromého badatele – penzisty.

Vratme se však zpět k Wagnerovi. Ani on, ani jiný zástupce Státního památkového úřadu na schůzích Národní kulturní komise podle jejího organizačního statutu neměl zasedat, neasistoval ani při třídění mobiliáře a většinou ani při přebírání objektů. O Národní kulturní komisi Wagner později napsal, že „roztíná organizaci památkové péče, dosud jednotnou, na dvě přísně oddělené větve“.⁴⁶ Tedy stav, s nímž jednoznačně nesouhlasil. Památkový úřad však

již vyčerpal všechny možnosti, jak tuto situaci zvrátit. V této době Wagner napsal text „Ochrana starého uměleckého díla a dnešek“, který byl nakonec publikován až společně s reedicí jeho knihy *Umělecké dílo minulosti a jeho ochrana* roku 2005.⁴⁷ Sám podotkl, že jej určil „spíše na vysvětlenou budoucnosti než přítomnosti...“⁴⁸ Mimo jiné zde čteme: „konečně řečeno, že naše generace, pracující více než čtvrt století na praktické ochraně díla minulosti, nesměla být ani jedinkrát přítomna tam, kde se zásady, leckdy pro osud uměleckého díla minulosti osudné, právě rodily. [...] Ani jednou jsme nesměli být přítomni, tím méně promluvit k otázkám, které byly pro naši praxi směrodatné a leckdy i osudné. Napomínavý výkřik ‚Odpovědnost!‘, jímž uvítal velký český básník převrat roku 1918, platí tedy i roku 1947 oné generaci, která organizovala ‚ochranu památek‘ tehdy a která ji organizuje také dnes.“⁴⁹ Wagner jako by v dané společenskopolitické situaci neměl ne mravní, ale spíše mentální sílu soupeřit s Wirthovou „buldočí povahou“, jejíž rysy se s přibývajícím věkem spíše ještě prohlubovaly a díky níž nikdy nepochyboval o správnosti vlastní cesty ani o oprávněnosti použití jakýchkoliv prostředků pro dosažení v jeho očích „správného“ cíle. Další vývoj naší památkové péče tak podivuhodným způsobem neovlivnily jenom politické okolnosti, ale vlastně také na-prosto rozdílné psychické založení jejich v dané době dvou hlavních představitelů.

Památkový úřad v několika následujících měsících, které zbývaly do Wagnerova odchodu (15. července 1948 nastoupil na dlouhodobou zdravotní dovolenou),⁵⁰ zaměřil svoji pozornost na další ohrožené objekty – jednak na pomoc při opravách ve válce poškozených zámeckých objektů národnostně českých majitelů, jednak

na stavební zabezpečení sakrálních staveb ohrožených ztrátou patronátů vázaných na zkonfiskovaný majetek.

Wagnerův koncept využití konfiskovaných hradů a zámků

Jaký byl Wagnerův původní koncept záchran a dalšího využití zkonfiskovaných šlechtických sídel, se tak dovídáme pouze z jeho již zmiňovaného dopisu ministerstvu školství a osvěty z července 1945.⁵¹ Wagner zde navrhoval, aby všechny tyto objekty (cca 500 staveb či větších areálů) zůstaly ve státní správě a byly spravovány památkovým úřadem. Ten by také po dohodě s ministerstvem zemědělství vybral pro ně nový účel, pro který by byly dalším subjektům krátkodobě pronajaty v první řadě pro reprezentaci státní správy (pro účely vlády nebo jejích členů, pro potřeby mezinárodních institucí), dále pro muzea, galerie, knihovny, archivy a lapidária

■ Poznámky

43 Dopis V. V. Štecha Z. Wirthovi, 23. 1. 1948, odd. dokumentace ÚDU AV ČR, fond Z. Wirth, korespondence V. V. Štecha.

44 Dopis Z. Wirtha L. Lábkovi, 5. 1. 1950, Archiv města Plzně, Pozůstalost Ladislava Lábka, korespondence Z. Wirtha.

45 Ibidem.

46 Václav Wagner, *Ochrana starého uměleckého díla a dnešek*, in: Wagner, *Umělecké dílo* (pozn. 32), s. 82–88.

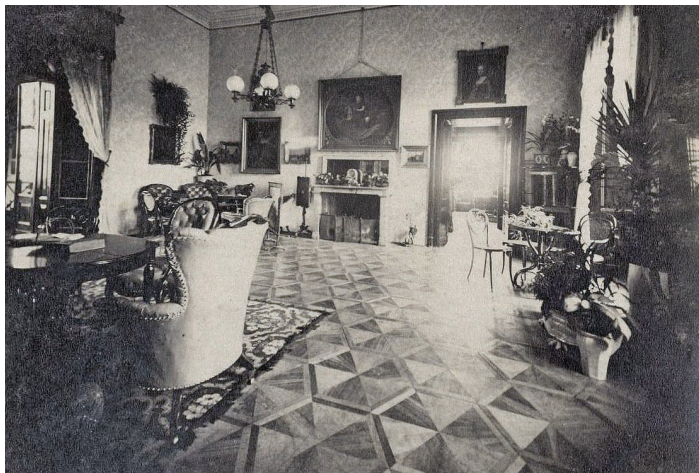
47 Ibidem.

48 Ibidem.

49 Ibidem.

50 Jiří Křížek, Petr Štoncer, „Své hořké sny ať sám jen sním“: Životopis Václava Wagnera, in: Wagner, *Umělecké dílo* (pozn. 32), s. 91–106, zde 100.

51 Viz pozn. 26.

8

Obr. 8. Interiér zámku Slatiňany, foto první polovina 20. století. ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, sbírka historické fotografie, i. č. 1035. Foto: ©Vlado Bohdan – Ústav dějin umění AV ČR, v. v. i, 2016.

(pro účely přísně vědecké i pro povznesení kulturních potřeb nejširších lidových vrstev), za třetí pro ozdravovny, letní sídla a rekreační objekty, za čtvrté pro školy, výchovné ústavy, sociální a humanitární zařízení, za páté pro kancelářské a bytové účely a nakonec pro povznesení turistického ruchu. Památkový úřad by nadále zajišťoval u těchto objektů stavební opravy, odborný průzkum a využití pro osvětu „lidových vrstev“.

Pokud srovnáme Wirthův a Wagnerův plán správy a využití těchto staveb, u obou vidíme souhlas se získáním památek do státních rukou. Již od Velké francouzské revoluce bylo na památky stále více pohlíženo jako na veřejné vlastnictví a majitelé se stávali spíše jejich správci. Do této role se postupně vžila i většina šlechtických majitelů zámků a československý stát ji během první republiky de facto potvrdil v zákonech o první pozemkové reformě. Podle předloženého zákona (č. 81/1920 Sb. z. a n.) si majitelé velkostatků mohli ponechat větší pozemkové vlastnictví, pokud přijali závazek ve veřejném zájmu udržovat památku. Odebrání památkových objektů ze soukromých rukou nebylo tedy většinou odborné ani širší veřejnosti považováno za něco pobuřujícího či překvapivého, ale spíše za dovršení určitého již mnohem dříve zahájeného procesu. Na druhou stranu jistě Wirth i Wagner po mnohaletých zkušenostech s ochotou československé první republiky financovat specifickou péči o památky v jejím vlastnictví i zdrcující nechuť hmotně podporovat jejich ochranu v soukromých rukou museli vnímat, že stát poválečnou konfiskací tolika památkových objektů na sebe převzal závazek, jehož tíži si uvědomoval málokdo. Místo kritiky, kterou by v dané době veřejnost ani státní správa jistě nepřijala, se oba zaměřili na zmírnění

následků tohoto kroku. Tomu by nasvědčovalo i Wirthovo otevřené doznání opět v dopise Ladislavu Lábkovi: „Připravoval jsem se za Hitlera na jinou práci po válce, ale náhle rozsáhlé konfiskace, jichž důsledků jsem se zhroutil, daly mé práci na léta jiný směr a obsah. Vy nejlépe dovedete posoudit, co znamená ta moje dnes již čtyřletá usilovná, úmorná a vytrvalá práce ve službě jediné myšlenky: zmírnit za každou cenu neblahé následky majetkové konfiskace, miliardové ceny hmotné a ještě vyšší po duchovní stránce, zachránit co nejvíce a využít rozumně ve prospěch národa. Dnes ještě nic není vidět, ale za 2–3 léta (skončím letos v červnu výběr a svoz materiálu) už vynikne cíl mé práce a její požehnání.“⁵²

Odlíšnost Wirthovy a Wagnerovy koncepce lze spatřovat především v otázce využití zkonfiskovaných objektů. Wagner konkrétně nespecifikoval jejich využití širší veřejností, naopak prioritou pro něj byla reprezentace státu. Pro Wirtha bylo vedle odborné údržby objektů jednoznačně druhým nejvýznamnějším cílem jejich zpřístupnění veřejnosti, a to v takové formě, která by přinesla „poučení“. Osvětová tendence typická pro generaci počátku století se stala v dané době opět společensky žádoucí.

Jak je dnes již všeobecně známo, další osudy Václava Wagnera byly tragické. Krátce po svém do značné míry vynuceném odchodu z pozice přednosty pražského památkového úřadu byl zatčen a ve vykonstruovaném procesu odsouzen k mnohaletému vězení.⁵³ Wirth až do konce roku 1951 zůstal ve vedení Národní kulturní komise, která se však na počátku 50. let jako samostatná instituce s rozsáhlými pravomocemi stala nevídaným reliktem minulých dob a byla zrušena, aniž by svůj úkol dokončila. Na konci její existence v ní již Wirth zdaleka nebyl takovou autoritou jako v jejích počátcích. Závodní stranická organizace využívala jeho dlouhých absencí v pražské kanceláři během třídění mobiliáře zestátněných objektů

a získávala na její chod stále větší vliv. Po zrušení komise Wirth za pomoci Zdeňka Nejedlého přenesl operativně své hlavní angažmá z památkové péče do čistě vědecké sféry při budování nových struktur Československé akademie věd. Zde však již byl spíše reprezentativní osobností bez skutečného vlivu.

Závěr

V prvních letech existence protektorátu Čechy a Morava se odehrála diskuse o dalším směřování památkové péče v okleštěné zemi. Umělecké památky se v tomto období dostaly do popředí zájmu kulturní i širší veřejnosti. Dá se říci, že jejich význam pro národ se v nových těžkých podmínkách významně znásobil. Možná i to byl jeden z důvodů, proč Václav Wagner s novým celostním konceptem přístupu k rekonstrukcím a restaurování památek vystoupil právě nyní. Pro starší generaci památkářů soustředěnou v domácí radě Klubu Za starou Prahu a vedenou prvorepublikovým přednostou osvětového odboru ministerstva školství a národní osvěty Zdeňkem Wirthem bylo komplikované přijmout Wagnerovo tvrzení, že jimi řadu let zastávané konzervační (nikoliv analytické)⁵⁴ zásady vycházející z myšlenek Aloise Riegla byly krokem špatným směrem. Wagnerem navrhovaný syntetický přístup měl navíc řadu shodných prvků s tzv. „tvůrčí památkovou péčí“ prosazující se v tehdejší Velkoněmecké říši za podpory jejího nacistického vedení. Možná i tento moment v očích řady zainteresovaných komplikoval přijetí Wagnerových myšlenek.

Útlak, který se nutně podepisoval na psychice většiny obyvatel protektorátu, sehrál jistě výraznou roli ve vyhrocení celého konfliktu. Schopnost racionálního nadhledu jím byla výrazně snížena. V bezprostředně poválečném období (provázeném uvolněním řady let se kumulujícími negativními emocemi) se spor Wagnera a Wirtha přenesl z teoretické roviny do praxe. Přerostl v konflikt dvou frakcí o řízení zajištění a využití konfiskovaných památek a ve svých důsledcích o rozhodující vliv ve sféře ochrany památek.

■ Poznámky

52 Dopis Z. Wirtha L. Lábkovi, 5. 1. 1950, Archiv města Plzně, Pozůstalost Ladislava Lábka, korespondence Z. Wirtha.

53 O celé kauze nejpodrobněji viz Jolana Vojtková, *Václav Wagner – ochrana památky jako uměleckého díla* (magisterská práce), Katedra dějin umění FF UP, Olomouc 2012.

54 Wirth a další osobnosti Klubu Za starou Prahu v diskusích s Wagnerem hájili zásady konzervačního přístupu, nikoliv analytické odhalování jednotlivých etap stavby. Wagner však kritizoval především příklady tohoto analytického postupu při rekonstrukci objektů.